

**СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ВИХОВАННЯ
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

*Кращенко Юрій Петрович, аспірант
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

Постановка проблеми. У пріоритетах Української держави — вільний поступальний демократичний розвиток, який у соціальному контексті має увінчатись становленням розвиненого громадянського суспільства. Детермінуючою передумовою цього процесу є функціонування студентського самоврядування у вищих педагогічних навчальних закладах. Саме особистість вчителя-лідера, яка кристалізується у системі студентських самоврядних організацій, може ефективно впливати на підготовку учня до життя в умовах демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Світоцем теорії самоврядування колективу можна сміливо назвати А. Макаренка, який науково обґрунтував ідею використання колективу з метою виховання особистості. Видатний педагог уважав, що при правильному педагогічному керівництві самоврядуванням вихованців встановлюються гармонійні міжособистісні стосунки між органами самоврядування і членами колективу, засновані на взаєморозумінні та дружбі, піклуванні і відповідальному виконанню доручень.

Загалом у працях В. Коротова, Н. Крупської, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Черніка, С. Шацького викладено теоретичні основи самоврядування.

Організаційні аспекти самоврядування студентів, проблеми їхньої соціальної зрілості та самореалізації, становлення студентів як суб'єктів життєтворчості, виховання здатності до свідомої саморегуляції розглядаються у працях І. Беха, Л. Божович, Л. Буєва, Т. Буяльської, М. Гриньової, О. Дубасенюк, Л. Жалдак, З. Зикова, І. Зязюна, А. Капської, В. Караковського, Т. Кириленко, М. Красовицького, В. Моргуна, В. Семиченко, М. Сметанського, Т. Степури, Г. Троцько, М. Фіцули та інших вчених.

Дослідники Т. Баландіна, Т. Бондар, Г. Гарбузова, Л. Загайтова, О. Колмогорова, В. Овчинников, В. Певзнер, Н. Помелова, К. Погопа, І. Тімерманіс, Л. Шигапова, В. Яхно у своїх дисертаційних дослідженнях розглядають історію студентського самоврядування, тенденції його розвитку у країнах ближнього та дальнього зарубіжжя; визначають самоврядування студентів як соціальний феномен, фіксують значення студентського самоврядування у вихованні професійно значущих якостей майбутніх фахівців.

Лідерство у студентському середовищі та самоврядування — два тісно взаємопов'язаних феномени освітньо-виховного середовища вищої школи. Вітчизняні і зарубіжні педагоги минулого Д. Дьюї, О. Залужний, О. Лозинський, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, С. Шацький досліджували процеси розвитку педагогічного колективу та виховання лідерів. Ряд дослідників (Н. Белякова, В. Каширін, Є. Лук'янчиков, О. Маковський, Н. Мараховська, О. Романовський, О. Скрипніков) розглядали необхідність формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання. Учена Н. Семченко досліджувала розвиток лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності, А. Лутошкін, Р. Охрімчук, Т. Хацкевич — у громадській діяльності. Питання лідерської ролі вчителя вивчали також І. Іванов, Ю. Гільбух, О. Киричук, Я. Коломийський, К. Кларк, А. Болдвін, Л. Темен, Д. Кетена.

Слід відмітити, що проблема виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування не була предметом спеціального дослідження. Результати аналізу наукової літератури, матеріалів преси, державних документів про освіту, анкетування студентів, власного практичного досвіду дозволив виявити суперечності щодо зазначеної проблеми, а саме:

— між потребою системи освіти у лідерах нового покоління та фактичним рівнем розвитку лідерських якостей у майбутніх учителів;

— між науково розробленими концепціями та теоріями лідерства та недостатнім їх впровадженням у практику студентського самоврядування;

— між становленням європейських демократичних цінностей громадянського суспільства та недостатнім сприйняттям як студентами, так і викладачами утвердження принципів колегіальності, демократизму, рівноправ'я у вищій педагогічній школі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Нами обрано середовищний підхід до визначення ролі і місця студентського самоврядування у вихованні лідерських якостей майбутніх фахівців. Мета статті — окреслити значущість та ефективність діяльності системи студентських самоврядних організацій у підготовці учителя-лідера, педагога-професіонала, який здатен вести за собою учнів, батьків, колег, школу і ростити нову генерацію молодих громадян-лідерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із принципів Болонського процесу є активна участь студентів як конструктивних партнерів в управлінні вищим навчальним закладом та визначенні змісту і якості освіти. Зокрема у документах Болонського процесу зазначено, що «студенти повинні брати участь і впливати на організацію і зміст освіти в університетах та інших навчальних закладах...» (Декларація міністрів вищої освіти «На шляху до європейського простору вищої освіти» 2001 р.), «...студентство — повноправний партнер в управлінні вищою освітою. Міністри закликають університети і студентство до активнішої участі в управлінні вищою освітою...» (Декларація міністрів вищої освіти «Утворення європейського простору вищої освіти» 2003 р.) [1, с. 14].

Педагог М. Сметанський переконаний у тому, що розвиток студентського самоврядування є ефективним засобом демократизації вищих навчальних закладів [2, с. 90]. Успішне здійснення цього процесу є запорукою формування якісно нового типу відносин між особистістю і колективом, між особистістю і суспільством. «Особистість студента ставатиме не тільки об'єктом соціальних впливів, — продовжує М. Сметанський, — а й суб'єктом. Виникне явище своєрідного педагогічного резонансу. Збіг зовнішніх (цілеспрямований вплив викладачів, колективу, громадськості) і внутрішніх (самовиховання) процесів сприятиме найкращим результатам при порівняно менших затратах сил і часу» [2, с. 902].

На думку Г. Троцько, «студентське самоврядування — це самостійна громадська діяльність студентів, спрямована на здійснення функцій управління вищим навчальним закладом. Воно дозволяє залучити енергію молоді на вдосконалення навчального процесу і водночас уникати будь-якого суб'єктивізму у прийнятті рішень керівництвом» [3, с. 298-299].

Ми розглядаємо студентське самоврядування як системне утворення передусім тому, що воно охоплює багато сфер життєдіяльності студентської громади вишу та включає усі його структурно-організаційні рівні: групу, потік, факультет, інститут, гуртожиток, вищий навчальний заклад [4, с. 256].

Дослідниця Л. Загайтова, визначає студентське самоврядування «як систему взаємодії органів самоврядування вищого навчального закладу, ..., як спосіб життя студентського колективу» [5, с. 6]. Вчена приходить висновку, що самоврядування — складний, сповнений протиріч, однак поступальний процес, провідний фактор активізації навчальної діяльності, формування соціальної активності, лідерських та організаторських якостей, громадської відповідальності майбутнього спеціаліста.

Розглядаючи студентське самоврядування педагогічних вищих навчальних закладів, Є. Белозерцев переконаний, що «самоврядування є фактором, умовою і засобом професійного становлення учителя-вихователя» [6, с. 101]. Вчений розглядає самоврядування як спосіб інтеграції розрізаних складових частин підготовки майбутнього вчителя в єдине ціле.

Переконані, що виховний вплив, який здійснює студентське самоврядування на його учасників, членів та активістів досить потужний. Система студентського самоврядування виховує і удосконалює лідерські, організаційні, комунікативні, морально-етичні, громадянські якості майбутніх учителів [7, с. 140-141].

Орган студентського самоврядування педагогічного університету – згуртована система

виховного впливу майбутніх учителів один на одного. Навички, здобуті за кілька років діяльності у студентському самоврядуванні вишу, сприяють подальшому розвитку вміння спілкуватися з колегами по роботі, учнями, батьківським корпусом, представниками влади і громадськості. Лідерські якості, як сукупність характеристик особистості, що допомагають їй займати лідируючі позиції в групі, виявляються, насамперед, у організаторських здібностях, умінні здійснювати значний вплив на поведінку і настрої людей, бути прикладом для наслідування. Професія вчителя є однією з найбільш складних і відповідальних, що вимагає від особистості значного рівня розвитку лідерських якостей, організаційних здібностей.

Вчителі апіорі має вести за собою. Авторитет такої педагога має бути обумовлений не наказами чи дипломом спеціаліста, а внутрішньою потребою членів колективу мати на чолі саме таку особистість, якими якої мріє оволодіти. Видатний педагог В. Сухомлинський наголошував, що «будь-який первинний і загальноосвітній колектив багатий на людей, які мають яскраві індивідуальні задатки, здібності, інтелект, обдарування. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці індивідуальні риси виявлялися у вольовій спрямованості особистості, в глибоко розвиненій людській гідності, у палкому захопленні, у здоровому самолюбстві. Якщо глибоко вникнути у творчу майстерню умілих вихователів, то можна помітити, що їхні зусилля, спрямовані на створення колективу, починаються, по суті, з відкриття і шліфування яскраво виражених особистостей» [8, с. 439].

Саме студентське самоврядування є тим середовищем, в якому кристалізуються морально-етичні, ділові, організаторські, комунікативні, інтелектуальні, загально професійні, одним словом, — лідерські якості майбутніх учителів. Студенти, котрі беруть участь у самоврядування, повинні відчувати нерозривну єдність з людьми, своїми одногрупниками, брати відповідальність за них, відчувати власну силу і можливість вести за собою інших. Разом з тим, щоб стати лідером для інших, треба, передусім, стати лідером власної долі. «Перш, ніж керувати іншими, людині потрібно навчитися керувати собою, змушувати себе робити те, що наказує власне сумління... У товаристві спільної боротьби людина пізнає іншу людину, у неї народжується найважливіша духовна потреба — потреба в іншій людині, в її підтримці, в тому, щоб допомогти їй» [8, с. 602] — стверджував В. Сухомлинський.

Студентське самоврядування — школа вчинків, середовище спілкування та спільної творчої діяльності, яку можна здійснювати тільки разом, лише в команді. Будь яка команда свідомо чим несвідомо обирає своїх лідерів і йде за ними. Час від часу лідери змінюються, що дає можливість розвивати навички саморефлексії у майбутніх учителів. Досвід комуни Ф. Дзержинського, яку очолював видатний педагог А. Макаренко, свідчить, що «командири в загонах обирались на 3-6 місяців: по-перше в цей термін вони відчують себе уповноваженими колективу, і не перетворюються у своєрідних посадових осіб; по-друге, через командні пости проходить значна кількість вихованців; по-третє, обов'язки командира, що вимагають додаткових зусиль, не стають в цей період надто обтяжливими для вихованців» [9, с. 272]. Перевага системи самоврядування А. Макаренка полягала в тому, що кожен вихованець мав змогу побувати як в ролі керівника, організатора, так і в ролі підлеглого. Тобто періодична виборність і звітність — один з основоположних принципів сучасного студентського самоврядування у педагогічних вищих навчальних закладах. Майбутні вчителі, як побували у ролі старост, культургів, профоргів, фізоргів, голів студентських наукових товариств, керівників студентських рад чи парламентів матимуть певний досвід організаційної діяльності та уміння займати лідерську позицію.

Сучасна дослідниця Н. Мараховська визначає лідерські якості вчителя як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню педагогічної діяльності та включає мотиви, знання, лідерські вміння та стійку лідерську позицію [10, с. 7]. Здійснюючи аналіз першоджерел, Н. Семченко визначила систему провідних для педагогів лідерських якостей, які включають інтелектуально-креативні, морально-вольові, організаторсько-ділові й емоційно-комунікативні групи якостей.

З метою визначення рівня теоретичної та практичної підготовки у реалізації лідерських якостей ми провели опитування серед майбутніх вчителів — студентів Полтавського

національного педагогічного університету імені В. Короленка, Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, Луганського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка, котрі є активними учасниками системи студентського самоврядування. Респондентам, серед інших, поставили наступні запитання:

1. Дайте визначення «студентський лідер — це ...»

2. Визначте пріоритетність, на Вашу думку, рис студентського лідера: чесність і справедливість; наполегливість і активність; дружність і згода; сумлінність і відповідальність; емоційна стабільність і самоконтроль; інтелект і прагнення вдосконалення; демократичність і відкритість; (ваш варіант).

3. При формуванні ефективної команди студентський лідер має керуватися (визначте пріоритети): принципом товаришування і особистісної довіри; принципом активності та ініціативності; принципом відповідальності та добросовісності; принципом соціального статусу та авторитету; (ваш варіант).

4. Якими, на Вашу думку, якостями має володіти сучасний лідер, державний діяч?

5. Як Ви розумієте поняття «відповідальне лідерство»?

Нами проаналізовано 258 анкет респондентів. У сутності поняття «студентський лідер» майбутні учителі виокремлюють три основні складові: функціональні (захист прав студентів), організаційні (уміння згуртувати і вести за собою команду) та ціннісні орієнтації, особистісні якості. Наприклад, респонденти зазначають, що студентський лідер це «ініціативна особа, яка має ціль покращити життя студентів та намагається це втілювати» (Каріна С., м. Полтава), «студент, який виділяється аналітичними здібностями, бажанням змінити життя студентської молоді на краще і вміє згуртувати колектив за собою» (Марина П., м. Луганськ), «людина з широким колом інтересів і великим внутрішнім потенціалом, що дозволяє об'єднувати навколо себе людей» (Катерина М., м. Тернопіль).

Результати відповідей майбутніх учителів на друге запитання виглядають наступним чином: чесність і справедливість обрали 19,5%, наполегливість і активність – 25,2%, дружність і згоду 12,3%, сумлінність і відповідальність – 4,6%, емоційну стабільність і самоконтроль – 5%; інтелект і прагнення вдосконалення – 27,9%, демократичність і відкритість – 5,5%.

Ми переконані, що чесність, справедливість і порядність – детермінуючі риси, без яких лідер не може існувати як такий.

На думку майбутніх учителів, при формуванні ефективної команди студентський лідер має керуватися: принципом товаришування і особистісної довіри – визначили у пріоритетах 10% респондентів, принципом активності та ініціативності – 49%, принципом відповідальності та добросовісності – 36%, принципом соціального статусу та авторитету – 5%.

Серед якостей, якими має володіти сучасний лідер, державний діяч, студенти виокремлюють, наприклад: «Уміти розумно говорити» (Максим М., м. Полтава), «Цілеспрямованість, рішучість, комунікабельність, впевненість в собі, життєрадісність» (Наталія Г., м. Тернопіль), «Вимагати більше від себе більше, ніж від оточуючих. Бути прикладом для наслідування» (Ірина Я., м. Полтава), «Харизматичність» (Влад Ш., м. Полтава), «Чесність, справедливість, перспективне мислення, уміння надихати оточуючих» (Олена Л., м. Полтава), «Сильний характер, стійкі морально-життєві переконання» (Стас Г., Луганськ), «Правдивість та здатність прийти на допомогу іншим» (Олена Г., м. Тернопіль).

Зазначимо, що американський дослідник Р. Тід ще в 1935 році визначив ряд найбільш суттєвих якостей лідера: фізична і емоційна витривалість; розуміння покликання колективу і спрямування його діяльності; ентузіазм; дружелюбність; порядність. Згодом Р. Стогдилл узагальнив дослідження Р. Тіда і виділив п'ять головних якостей, якими повинен володіти лідер: розум чи інтелектуальні здібності; домінування над іншими; впевненість в собі; активність і енергійність; знання справи. Отож, студенти вищих педагогічних навчальних закладах мають, у цілому, достатній рівень теоретичних уявлень про лідерські якості.

Студенти, відповідаючи на запитання щодо розуміння сутності відповідального лідерства, зазначають, зокрема: «Уміння брати на себе зобов'язання і бути відповідальним за їх виконання» (Сергій С., м. Луганськ), «Відповідальність лідера за свої слова і вчинки перед своєю командою» (Оксана С., м. Луганськ), «Виконання того, що обіцяєш» (Тарас Г., м. Тернопіль), «Лідер — це не привілей, а відповідальність за кожного, хто довірився, ким керуєш» (Катерина Я., м. Полтава). Думки майбутніх учителів щодо відповідального лідерства, в основному, фокусуються навколо поєднання суспільного альтруїзму та відповідальності.

Студентське самоврядування Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка кілька років свою діяльність спрямовує також на розвиток лідерських якостей майбутніх учителів. Семінари-тренінги для академічних груп допомагають виявити лідерів, залучити їх до діяльності в системі студентського самоврядування, яка, в свою чергу, сама починає продукувати лідерів. На місцевому рівні своєрідною університетською лабораторією виховання лідерських якостей майбутніх учителів є молодіжний проект «Полтавська школа місцевого і студентського самоврядування «Лідер майбутнього» (далі — Школа), який функціонує під патронатом Полтавської міської ради. Науковий керівник проекту — завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту ПНПУ імені В. Г. Короленка проф. М. В. Гриньова. Протягом навчального року слухачі Школи відвідують лекції та семінари-тренінги з лідерства, ділового етикету, студентського та місцевого самоврядування, психології керівника, фандрайзингу, методів командотворення, конфлікт-менеджменту тощо. Одна з концептуальних ідей Школи — домінуючими мають бути активні форми роботи. Майбутні вчителі, котрі беруть участь у проекті як слухачі, проходять стажування у відповідних структурних підрозділах виконавчого комітету Полтавської міської ради (управління освіти, управління у справах сім'ї, молоді та спорту). Завершальний етап проекту — оргдіяльнісна гра, де майбутні вчителі в максимально наближених до реальних умов громадянського суспільства, використовуючи отримані знання та навички з лідерства, формують команди, обирають поміж-себе лідерів, пишуть проекти, проходять всі «інстанції» («місцеве самоврядування», «бізнес» і «фонд»), публічно захищають його. Кінцевий етап Школи — зарахування кращих слухачів проекту до кадрового резерву виконавчого комітету Полтавської міської ради та вручення сертифікатів за підписом Полтавського міського голови А. Матковського.

Два роки поспіль студентським самоврядуванням ПНПУ імені В. Г. Короленка проводяться Всеукраїнські студентські науково-практичні конференції «Виховання особистісних якостей майбутніх фахівців у системі студентського самоврядування» (24-25 квітня 2009 р.), «Теорія і практика виховання лідерських якостей особистості у системі студентських самоврядних організацій» (23-25 квітня 2010 р.). За офіційною оцінкою Міністерства освіти і науки України цього року конференція була найбільшою в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Система студентського самоврядування вищого педагогічного навчального закладу стимулює виховання лідерських якостей майбутнього учителя-професіонала. Проведення студентським самоврядуванням заходів, що спрямовані на розвиток лідерських якостей та власне діяльність майбутніх учителів у самоврядуванні — два напрямки єдиного процесу становлення студентського лідера.

Резюме. Розвиток системи освіти неможливий без лідерів. Саме в студентському самоврядуванні створюються максимально сприятливі умови для виховання лідерських якостей майбутніх учителів. Проведене дослідження засвідчило достатньо високий рівень знань у студентів щодо рис та якостей необхідних сучасному лідерові. Акцентовано увагу на формах та методах виховання лідерських якостей у середовищі студентського самоврядування вищого педагогічного навчального закладу. **Ключові слова:** лідерські якості, студентське самоврядування, вчитель-лідер, організатор, команда.

Резюме. Развитие системы образования невозможно без лидеров. Именно в студенческом самоуправлении создаются максимально благоприятные условия для

воспитания лидерских качеств будущих учителей. Проведенное исследование зафиксировало достаточно высокий уровень знаний студентов об чертах и качествах необходимых современному лидеру. Акцентировано внимание на формах и методах воспитания лидерских качеств в среде студенческого самоуправления высшего педагогического учебного заведения. **Ключевые слова:** лидерские качества, студенческое самоуправление, учитель-лидер, организатор, команда.

Summary. The development of education system is impossible without leaders. The student government creates the maxim positive conditions for up bringing leader qualities of future teachers. The research proves that the students involved in student government have high level of knowledge. The main attention is paid to the forms and methods of up-bringing the leader qualities in the sphere of student government at the higher educational establishments. **Keywords:** leader qualities, student government, teacher- leader, organizer, team.

Література

1. Каюмова О. Участь органів студентського самоврядування та їх об'єднань у формуванні та реалізації освітньої та молодіжної політики / О. Каюмова, Т. Яцків, Я. Хауляк. — Л.: Юриспруденція, 2008. — 176 с.
2. Сметанський М. І. Студентське самоврядування / М. І. Сметанський // Рад. шк. — 1990. — № 6 (729). — С. 90—93.
3. Троцько Г. В. Студентське самоврядування як засіб розвитку особистості / Г. В. Троцько // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5 т. / АПН України. — К., : Пед. думка, 2007. — Т.1 : Теорія та історія педагогіки. — С. 296—307.
4. Кращенко Ю. П. Особливості організації системи студентського самоврядування / Ю. П. Кращенко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць. — 2009. — Вип. 6. — С. 255—262.
5. Загайтова Л. Я. Студенческое самоуправление как основа расширения демократии в высшей школе : автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Л. Я. Загайтова. — М., 1989. — 17 с.
6. Белозерцев Е. П. Самоуправление в условиях педагогического института / Е. П. Белозерцев // Сов. педагогика. — 1989. — № 3. — С. 99—103.
7. Кращенко Ю. П. Виховний потенціал системи студентського самоврядування педагогічного університету / Ю. П. Кращенко / Теорія і практика студентського самоврядування : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф., (Запоріжжя, 22-23 квіт. 2009 р.) / М-во осв. і науки України, Запорізька держ. інж. акад. — Запоріжжя, 2009. — С. 140—142.
8. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / Вибрані твори: В 5 т. — Т. 4. — К., 1977.
9. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т. / АПН ССР; [редкол. М. И. Кондаков, В. М. Корогов, С. В. Михалков, В. С. Хелемендик]. — М.: Педагогика, 1983-1986. — Т. 1. / [сост. и автор коммент.: Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов]. — 1983. — 368 с.
10. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Мараховська. — Х., 2009. — 20 с.

Подано до редакції 24.04.2010